

1218

VÄSTERGÖTLAND

Korsberga

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Möller, Johan, 1926

Svar på ULMA:s frågelista 1 Mjölkhushållning

15 bl.4:o

Exc. OSD

1218

Mjölksushållning.

Mjölks "mjösk mjöskä", som var den allmänna benämningen åsyftade huvudsakligen konmjölken. Andra benämningar på densamma såsom "län vite tärn", "län god mjöskhadropen" angiva tydligt mjölakens betydelse. En sed att de lagar korna blevo betäckta, (när de ville "löpa", "ösknas" och hadde "löpet") att alla husets personer då skulle hava smörjas till köttet, istället för annars endast bröd, talar även för mjölakens värdering. Jag minnes denna sed från ett välbergt bondehem i Korsberga från 1880-talet.

Korna hade sina särskilda benämningar hänsyftande på tiden när de kalvade, såsom "kännersmåssko", "varfedasko", "mesmarsko", "julsko". I regel höllo korna sina kalvningstider, men då det

intropptade att de gj togs sig^{hij} eller blevo ihälviga,
("isärva" sing. isärv, isärver) så funnas spilda medel
deremot såsom att i en deg eller en brödbit giva
hon, sedan den blivit betäckt, ett mynt innan den
gjek över rinnande vatten. Eller att taga med
ett ris från plätten der hon betäcktes och sätta
detta över hon sedan den kom in i sitt bås,
att en "oskötter", en som gj hörde till husets
folk, skulle leda bort hon till betäckning
var ett medel.

Getmjölk "getamjolk" ävensom mjölk av
får "söamjolk" kunde användas till människoföd.

Stommjölk "maramjolk" användes som mede-
cin mot rikhosta.

Svinmjölk "sömjolk" var ett trollmedel som
användes när man ville ha lösaktiga kvinnor
i gräset. Kunde man bara narra i dem det.

3/
skulle det inte slå fel utan att det "mår" sedan.

Kvinnomjolk användes, förutom till sitt egentliga ändamål, till många medel. När spädbarnen hade ondt i ögonen skulle modern mjölka i dem. Mot öronstyg "örnasting" skulle det mjölkas i öronen. Med kvinnomjolk kunde skopseld "skojell" släckas.

En gårdsallmanning i Korsberga benämnd Heds-mossen häjade på 1830-talet en skopsbrand. Det är berättat att en hustru i Vädenes, som hade ett dibarn sprang över heden (allmanningen) och "strätte" ut mjölk och när branden kom till den randen sloknade den och stora skopsviddar blevo derigenom räddade.

Mot näset, eller "nälsera" "åförn" användes salva av "vällskut", Tuppplöa å kvinnomjolk.
Lancetten "frisa" till åderjernet "årejarnt".

varmed man slag äder "Lok nytt ära", skulle
vara härdad i kvinnomjölke, ty förutom att eggen
då blev god skulle kuggen hastigt lökna.

Om fåfänga kvinnor, som bezygnat konmjölke
att tvätta sig i för att huden skulle bli vacker,
är berättat, att det grå slutet gått dem illa
för denna syndliga sed.

Då korna mjölpede röd mjölke, (blod)
skulle ett hål grävas i jorden vid sidan av
väggen invid lodugårdsdärren, varu den röda
mjölken skulle hållas och sedan övertäckas,
som medel mot detta.

Blåmjölken skulle g. bäras under bar
himmel utan när den inbärs skulle den vara
övertäckt med förklädet eller något skytte.
Detta för att hon g. skulle få någon åkomma.
Vidare skulle den som första gången mjölpede

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.

Fgl.: 1

Den mytiska kon först tog i densamma götsel
innan hon tog i spenarne, thy då skulle inga
trallpackor kunna taga mjölken.

Om sägen förtäjer om en knekt, som
under krig i Finnland höll till hos en finn-
kärning, att hon en kväll sade till knekten:

"Jä har i ho karvat. Sulle du ente vella
känna på råmjölkspannekaka i morgbetta."

"Då sulle allt smaka då," svarade knekten.

Kärningen insatte då en stekpanna i
ugnen, men då hon på morgonen uttog den
för att ha en råmjölkspannekaka i stället fann
kagörel e "komokka" utbrast hon:

"Ja förstår att då ä e kroker koenna du har.
Ho har vet te ä ta i skiten först."

Spenvarm mjölk "spenavärmer" "spenavärmer"
äro benämningar på mjölken såsom rymjölka.

J. Möller. 1926. KORSBERGA
Landsm Upps. 1218

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.
Frgl.: 1

6
Silan "silesur" var vad mjölkperskan kunde
bjuda på när hon hade silat upp mjölken. Det
har även sagts att silan skulle vara mjölk
innan den var silad.

Som ett friskt barndomsminne framstår för
upptecknaren en sommarkväll då en mjölkflicka
utförde sin syssla i en sommarladugård i hag-
marken. Hon hade gräskar till sällskap, och en
som spelade flöjt. När hon mjölkat sista kow
och satte ifrån sig mjölkhinken skrek en av
gräskarne till:

"Gå ut får i se på traner!"

Alla rusade ut, men hon självt stannade
och drack mjölk, vilket emellertid upptäcktes
och hade till följd att en i laget improviserade:

August ba

di andre gå ut
måna han fekk ta
en sidesup.

Kløytepelaren tog under glam faska på arden
och en ny groelka var alstrad.

Med søtmjolk menades såväl mymjolk som
sådan, som var skummad och icke fått syrna.

Denne sistnämnda kunde dock vara olipa hårdt
dragen dragen genom att den stått längre eller
kortare tid. Ett uttryck härom är bekant:

"Ho tar ente mer än tre spelling panna
för myelka, mån ho å draa sum ho vere
gisskatter."

Om rokt mjolk sades "myphokter myelk" och
hinnan derpå kallades "råva", "myelkaråva".

Gräddle benämndes "gredde", "grödde".

8
Gjälloft mjölk: löpnmatter, löpa, löpa och
kronpassur mjölk. Inan den löpnmatt och fått
sin smak kallades den blåsur.

Om självsurad mjölk till människoföda finnes
ett uttryck från Dimbo: "Vi får äta denna sura
mjölka så vi blir blå på buken."

Loppkott söt mjölk, "mjölk å brö" var en
ganska allmän maträtt. Brödet soppades i mjölken
och oftast bet man av "brössoppa".

Mjölk blandad med vatten användes som
dryck och kallades mjölkablänne eller vassblänne.

Kall gröt i klumpar lagd i loppkott mjölk
var en allmän maträtt och kallades "kattelbröllopp".
Att äta gröt och mjölk till middag ansågs så-
som ett fattighedsbevis, vilket man gerna
undvek och sökte lösa, men när det inträffade
sades det, att det såpert kom främmande.

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.

Frgl.: 1

9/
Vid slattern var det vanligt att sötast i rikligt mått bereddtes för slottersfolket. Ostkaka "ostekaka" var en allmän kalas- bröllops- och begravningsrätt och förekom mycket som förning.

Sannast åstadkomms genom vasslans "vattels" (vattlle vattel) kokning tills massan blev gryn eller sandliknande. Äts i liphet med smör.

Välling utav vassle "vattlavälling" bereddtes på många olika sätt. Ett recept var med korn, gryn, äpplesoppor och honung avrördt med mjölk.

"Vitavattlle" åstadkomms genom vasslans kokning och avskumning. Det var utav skummet som vitavattlle blev och denna användes bland annat till "krösamos" i stället för mjölk.

I medicinsk syfte mot förkyllning användes utspädd mjölk tillsatt med smör, honung, ingefära och brännvin. För att en kur härmed

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.

Frgl.:1

10
skulle bliva fullt effektiv, skulle fötterna ingni-
las med färtalj "färtalj" och intorkas framför
elden "spirobrasa".

Som medel mot förstoppning hos spädbarn gjordes
sirapspiller "sirappapper" av smör och sirap, som
brasaades i en stekpanna tills det blev en deglik
massa. Denna rullades sedan till en griffels tjäck-
lek och avtoggs en halvtum lång. Stoppades sedan
i storgånge på barnen.

Om smöret sådes att det hade tre "ri": Ena
ri å då förlöst, ena ri å då förhårt å ena ri
har en ente mot å-t.

Smörkärnan bestod av "kema", "köst" och "loket".
"Kema" var laggad, men det fanns även urholkade
trädstammar. "Köst" "kensköst" eller "kensköst" bestod
av antingen kors eller trissa mäskad skålpormig
med tätta hål i yttre partier. Loket "kensköst"

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.

Frgl.:1

11/
var rundt hålet urholpat för den med stavens
medföljande gräddens samlande och återrinnande.

Kärnholk med hål i botten fanns. I sådana
kärnor samlades "sankades" grädden och vasslen
eller "greddeamjörka" avtappades emellanåt genom
hålet "topphult" genom "benötappens" uttagande.

I vanligaste fall sankades grädden i lerbru-
kor och skummades med fläsked, som märka-
lets var av horn "greddeaska" eller "greddeaska";
Gräddranden i mjölkhället "greddearinger" lös-
ströks med greppingret, som sedan väl avsojs
av den gräddande.

Da man kärnade sath man vanligtvis med
kärnan mellan knäna. En gäta med lösning
"när en benar" lyser

Metth myppå gulvet dar börjar en lek,
metth imälla bena dar holle-tä strek, +

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.

Frgl.:1

i kort ä den største vreden.

En orsak till att det g' blev smör vid kärningen var att grädden var efter sinhor "sunhor". Hallgræhor finga emellertid oftast skulden. Som medel häremot lades eth silvermynt en "sölgräng" eller vigslingen i kärnan under kärningen. Wätthjus eller kvicksilver, inborrat i "Toel" voro skyddsmedel mot förtrollning.

"Kenesmörjäs" d. v. s. smörjäs av nykärnat smör, ljuds ofta och ansågs såsom någonting sart att bli ljuden grå. Smörjäs av nykärnat smör "kenes smör" och nykärnat bröd "kapebrä" kallades nygifta "nygifta".

När barnen ville ta för tyckt med smör språmades de med att de därav skulle bli flintskalliga "flenskallda". Detta tal var så gängse att många trodde att smöret hade sådan värdhet.

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA

VGL.

Frgl.: 1

I den gamla tiden voro de många smörgåsrät-
terna opända. Smör och bröd, ost och bröd, kött
och bröd fick vara mag i allmogehemmen.

En historia finnes som säges vara om Carl
XV när han var prins eller liten gosse. Han hade
förirrat sig i spögen och kom till ett "knektaboställe"
och träffade där gamle knekten och frågade efter
mat. Denne serverade då prinsen smör, ost och
bröd, men då han skulle ta ost till smörgåsen
sade knekten förtrytamt:

"Du får äta så m^å du vill prinsen, men
du får inte dubbelsägga." ✓

När barn och även andra äto av smöret på
den strukna smörgåsen och lämnade brödet kal-
lades det "kråva häke" eller "kräpna häke". ✓

Kärnmjölken äts ofta till gröt eller an-
vändes till "grötadsgryn". ✓

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA

VGL.

Frgl.:1

141
En sägen från Kvalstad berättar om en präst,
som hade en trallkniv, med vilken han undersökte
om smöret eller osterna som han erhöi i tiende, be-
stod utav mjölk istadkommen genom tralldom.
Den skulle varit smidd under hemlighetsfulla
trallkonster av nio slags jern, och om han med
den samma skar i osterna eller smöret så blev
bladet blodigt om det bestod av trallmjölk.

För erhållandet av bästa ostläpet skulle kalven
slaktas när han var fyra dagar gammal och två
timmar före slaktingen skulle den givas ett rik-
ligt mjölmål. Detta hade då vid slaktingen
"löppnat" och tagit fast form i löpmagen "venstora".
Uttaget sedan och spölgdes i vatten, varpå mjölk
gräsilades, som sedan fick stå till denna löppnat.
Tillrättas sedan med några skedar mjölk och
hoparbetades och lades tillbaka, sedan massan.

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.

Frgl.:1

15/
även blivit saltad och gresprad, i lögmsagen.
Upphängdes sedan för torkning.

J. Möller. 1926. KORSBERGA
Landsm. Upps. 1218

Landsmålsarkivet Uppsala 1218
J. Möller. 1926. KORSBERGA
VGL.

Frgl.:1